

## **ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРАВИЛ І ЗАКОНІВ МОВЛЕННЄВОЇ КОМУНІКАЦІЇ (НА ПРИКЛАДІ ТЕКСТІВ ФРАНЦУЗЬКИХ МОДЕРНІСТІВ)**

Герасименко О. В., аспірант

*Запорізький державний університет*

Діалог по своїй суті є спільною діяльністю осіб (учасників), з яких кожен переслідує свою комунікативну мету, яка співпадає чи не співпадає з метою співбесідника. Але поряд з особистою комунікативною метою кожний із учасників діалогу повинен визнавати спільну для них обох мету (декілька цілей), або хоч би напрямок діалогу.

В цілому, мовленнєві комунікації, вербальні інтеракції, являють собою певні « ритуали », які відбуваються відповідно визначеним правилам і законам. Як тільки два індивіди вступають в процес комунікації, вони стають учасниками одного загального процесу, вони, в ідеалізованому розумінні діалогу, повинні « кооперуватись » між собою, вносячи свій вклад в процес комунікації.

Крім того, комуніканти є особистостями, тому комунікація носить індивідуальну визначеність. У процесі мовленнєвої діяльності поєднуються їх особисті якості, їх мотиви і потреби, індивідуальні характеристики комунікативного і життєвого досвіду. « Путем определенной организации знакового материала текста в речевой деятельности коммуникантов замещаются, моделируются и сопрягаются личностные смыслы отправителя и адресата сообщения. ... приходится вести речь уже не отдельно о личностных смыслах отправителя и отдельно - о личностных смыслах адресата, а о некотором *«сопряженном личностном смысле»*. [1; 59] Ситуація міжперсональної комунікації ускладнюється ще і введенням в неї механізмів інтенціональності і рефлексивно-оцінюючого рівня. В ідеалі, діалог передбачає взаємні інтенції на максимальне розкриття один одного, що практично не зустрічається внаслідок різнонаправленості людських інтересів і цілей. Дуже часто, те, що говорить індивід про самого себе дає швидше уявлення про те, як він хоче виглядати в очах оточуючих, ніж про його « індивідуальне Я ». Описуючи таку ситуацію, Є. Гофман вважає, що сигнальна активність індивіда складається не тільки із експресії, яку він дає, а і з тієї експресії яка його видає, та поведінка, по якій можна судити про його правдивість і його реальне Я. Це його Я також, у свою чергу, складає канал, по якому індивід повідомляє про те, що йому бажано, так що в результаті все виявляється в залежності від рефлексивно-оцінюючого механізму, який може бути більш удосконаленим, або в індивіда, або в оточуючих. [2 ;188-203]

Необхідно також сказати про те, що в процесі мовленнєвої комунікації обидва індивіди створюють « суспільство », між ними встановлюється відповідний соціальний зв'язок, який проявляється в діалозі шляхом певних правил, додержуючись яких обидва учасники інтеракції створюють систему прав і обов'язків, тобто систему « очікувань », невиконання яких може привести до порушення мовленнєвого спілкування: « Ce lien social ne se concrétise que par l'application de certaines règles partagées, qui créent pour les interactants *un système de droits et de devoirs* (elles définissent ce qui est pour chacun d'eux permis, obligatoire, ou prohibé à tel ou tel moment de l'interaction), donc un système d'attentes - lesquelles peuvent être satisfaites, ou contrariées. Car comme toutes les règles, celles de la conversation peuvent être transgressées, mais si elles ne sont pas immédiatement « réparées » (les techniques de réparation des divers types de délits conversationnels étant elles-mêmes codifiées), ces transgressions peuvent donner lieu à sanction, ou au moins entraîner des effets qui sont *a contrario* révélateurs de la norme ». [3; 157]

Уже існує відповідний досвід у визначенні і встановленні різних правил, постулатів, максим комунікації, у відповідності з якими повинна проходити нормальна комунікація. Серед них можна навести такі вимоги, які сформовані як необхідні умови нормального спілкування [4; 17-32]:

- уміння дозувати інформацію;
- детермінізм, дотримування причинно-наслідкових зв'язків;
- вимога спільної пам'яті. Відповідно їй, ті, що говорять, повинні мати хоч би мінімальний спільний запас даних про минуле;
- спільні мовні знання;

- семантичний зв'язок діалогу в цілому, тобто наявність спільної теми;
- хоч би невеликий розрив у знаннях, тобто постійний внесок, повідомлення нової інформації, а не загальновідомих істин.

Таким чином, головною метою аналізу інтеракції може бути виявлення певних, може, навіть не зовсім очевидних на перший погляд стратегій, відповідно до яких обидва комуніканти будують свою спільну комунікацію.

Умови, наведені вище, беруть свій початок в роботах зарубіжних філософів, соціологів, психологів і лінгвістів, таких як Г. Грайс [5], Д. Гордон та Дж. Лакоф [6], Дж. Ліч [7]. У вітчизняній літературі також існують дослідження в галузі побудови норм і вимог нормальної комунікації- О. Г. Ревзін, І. І. Ревзіна, С. В. Падучева.

Коротко розглянемо декілька із цих концепцій. Так, Грайс формулює основний принцип комунікації, дотримання якого вимагається (очікується) від учасників діалогу. Цей принцип названий ним Принципом Кооперації. Тобто комунікативний внесок кожного з учасників повинен бути таким, як того вимагає спільна мета діалогу [5;109]. Далі Г. Грайс виділяє конкретні постулати, дотримання яких відповідає виконанню Принципу Кооперації: постулати Кількості, Якості, Відношення, Способу. Питаннями, при яких умовах відбувається нормальне спілкування, займалися також О. Г. Ревзіна і І. І. Ревзін [8], які у своєму дослідженні звернулись до аналізу драматургії абсурду, оскільки постулати нормального спілкування легше виділити при їх порушенні. Вони виділили ряд правил спілкування, які в деяких моментах мають подібні риси з системою, запропонованою Грайсом, в інших – відрізняються. Крім того, С.В. Падучева вводить "речові передумови комунікації". До них вона відносить позамовленнєві умови спілкування. Для співбесідників необхідні:

- спільний фонд знань про світ;
- спільна оперативна пам'ять, що стосується даної розмови, даної теми;
- спільне поле зору.

Американськими лінгвістами Д. Гордоном і Дж. Лакофом [6] виділяються психологічні умови кооперації в спілкуванні. Вони доказують необхідність виконання постулатів щирості і мотивованості висловлювання. Принцип Ввічливості, виділений Дж. Лічем [7], також розподіляється на ряд категорій: категорія такту, великодушності, схвалення, скромності, згоди, симпатії.

Проте, існують випадки коли очікування не виправдовуються, а наміри одного з комунікантів протилежні, відрізняються від намірів іншого комуніканта. Спираючись на різні закони і постулати мовленнєвої комунікації, надається (вважається) цікавим розглянути випадки їх порушення, які саме закони і максими порушуються, які причини таких порушень, тактики "виходу", репаративні технічні прийоми, санкції. Як фактичний матеріал ми взяли вербальні інтеракції із творів французьких модерністів. Уже існують такі роботи, де автори намагались розглянути неможливі інтеракції («les conversations improbables») [3] між персонажами С. Беккета і персонажами Є. Йонеско, де автори враховували і специфіку літературного напрямку і особливості художнього методу письменників (Spinalbelli, 1988 « Qu'est-ce qu'on joue ? Troubles interactionnels : le cas de samuel Beckett» in Cosnier et al., 1989 : 347-361 ; Revzine O. , Revzine I. 1971 : Expérimentation sémiotique chez Eugène Ionesco, *Semiotica* IV, 3) У цих дослідженнях автори зробили спробу показати випадки порушення правил та законів мовленнєвої інтеракції. У нашому дослідженні ми будемо намагатися розглянути не тільки функціонування цих законів, але й дослідити, яким чином відбуваються порушення, якими дискурсивними засобами комуніканти виходять з цих невдалих інтеракцій, які стратегії та тактики вони застосовують. Також ми будемо звертати увагу й на те, що мова йде не про реальний діалог, а про діалог, створений автором у цьому творі, тобто ми говоримо про другий рівень розуміння тексту – автор – читач (глядач).

Для прикладу можна навести декілька випадків порушення законів мовленнєвого спілкування. Наприклад, випадки, коли головний принцип Кооперації і зв'язані з ним максими порушуються. Дотримання такого принципу очікується від учасників діалогу, і на випадок його ігнорування, мовленнєве спілкування порушується і діалог блокується. Розглянемо наступний випадок порушення цього принципу на прикладі діалогу між вчителем і ученицею в п'єсі Є. Йонеско "Урок" [9; 125].

Le Professeur, *changeant brusquement de ton, d'une voix dure* : Continuons. Précisons d'abord les ressemblances pour mieux saisir, par la suite, ce qui distingue toutes ces langues entre elles. Les différences ne sont guère saisissables aux personnes non averties. Ainsi, tous les mots de toutes ces langues...

L'élève : Ah oui ?...J'ai mal aux dents.

Le Professeur : Continuons...sont toujours les mêmes, ainsi que toutes les désinences, tous les préfixes, tous les suffixes, toutes les racines.

L'élève : Les racines des mots sont-elles carrées ?

Le Professeur : Carrées ou cubiques. C'est selon.

L'élève : J'ai mal aux dents.

Le Professeur : Continuons. Ainsi, pour vous donner un exemple qui n'est guère qu'une illustration, prenez le mot front...

L'élève : Avec quoi le prendre ?

Le Professeur : Avec ce que vous voudrez, pourvu que vous le preniez, mais surtout n'interrompez pas.

L'élève : J'ai mal aux dents.

Le Professeur : Continuons...J'ai dit : « Continuons ». Prenez donc le mot français front. L'avez-vous pris ?

L'élève : Oui, oui, ça y est. Mes dents, mes dents...

У цьому випадку комуніканти не дотримуються принципу Кооперації: учень і вчитель навіть не намагаються створити спільну мету в їх діалозі і внести кожен свій вклад у розвиток цього діалогу, не дивлячись на те, що, як ми знаємо, унормальній комунікації між вчителем і учнем завжди присутня відповідна мета. Можна навіть сказати, що Кооперація відбувається іншим чином, інколи обидва комуніканти намагаються переслідувати одну спільну мету в розмові, намагаючись підтримувати комунікацію, але одночасно з цим вони постійно забувають про це, втрачаючи цю спільну нитку спілкування, переслідуючи кожний свою мету. І тут ми бачимо два паралельних дискурси. Один – це інтеракція між вчителем і ученицею, так би мовити, їх намагання “Кооперації”, а другий – це дискурс, який належить кожному з учасників акту комунікації окремо. Інколи учениця слідує за думкою свого вчителя, відправляючи йому репліки, подібні до відповідей, але ці репліки упівчасті відривні, тому що учениця намагається слідувати за своїми думками в розмові, вона повертається до власної мети, і тут це – дискурс, зосереджений тільки на самій учениці: « J'ai mal aux dents. » У цьому випадку вона має подвійне обличчя, ідучи двома дискурсивними лініями: інколи вона кооперує з учителем, інколи вона егоїстична у своїх намірах і переслідує дві мети:

- намагається бути корисною в кооперації, вносячи свій вклад;
- проявляє власний егоїстичний інтерес.

Її кооперація є всього-навсього симуляцією реальної кооперації, тому що вона постійно втручається у висловлювання вчителя своїми репліками: « Ah oui?... », які є мета-дискурсивними елементами, за допомогою яких вона хоче запевнити чи заставити вчителя повірити в те, що вона слідує за його висловлюваннями, за його думками, чого насправді вона, звичайно ж, не робить, що підтверджує її неправдиво-кооперативна відповідь на репліку вчителя: « Les racines des mots sont-elles carrées ? »

Що ж стосується вчителя, то він також інколи намагається відповісти на звернення свого партнера по комунікації, але все ж продовжує своє висловлювання: « Continuons...sont toujours les mêmes, ainsi que toutes les désinences, tous les préfixes, toutes les suffixes, toutes les racines. » Все-таки, якщо ми випустимо ті моменти, коли вони не кооперують разом, то можна буде відтворити їх комунікацію, яка буде більш-менш відповідати статусу кожного із комунікантів, і їх соціальним відношенням – учитель/учень.

З другого боку ми також можемо уявити, що тут присутнє інтенціональне, навмисне руйнування комунікації з боку учениці. Вона хоче зірвати діалог, навмисне саботуючи його, здійснюючи «диверсію». Вчитель же, у свою чергу, також веде себе неоднозначно, то він підігрує цій поведінці, ідучи за цим саботажем, відповідаючи на її репліки, провокуючи дискусію: « Carrées ou cubiques. C'est selon. », тим самим теж підриваючи діалог за допомогою гри слів: (racines cubiques). Ми також не можемо не згадати і про семантичні порушення, коли учасники комунікації, використовуючи один і той же вираз, не розуміють один одного, оскільки кожний вбачає різні значення дієслова « *prendre* », і тут зміст слова знаходиться в центрі комунікативного конфлікту:

- узяти що-небудь, інструмент, наприклад;
- гадати, припускати.

Ми також можемо докорити вчителя в тому, що він недостатньо ясно висловлюється, і можемо стверджувати, що він порушує категорію Способу, постулат якої говорить: “Виражайся ясно”, оскільки із-за того, що він неоднозначний у своєму висловлюванні, його партнеру по комунікації не вдається декодувати із контексту (ко-тексту) дійсний зміст, який вкладався відправником повідомлення спочатку. У даному випадку йдеться не про реальний діалог, а спеціально модельовану автором імітацію порушень і все це “прочитується” на іншому рівні: автор – читач (глядач), де створюються нові смисли.

Продовжуючи розгляд порушень принципу Кооперації, ми побачимо, на наступних прикладах, що Кооперація може бути “вимушеною”, вона формальна і обидва комуніканти вибудовують свій діалог у процесі спілкування, і самі ж його і руйнують.

Vladimir : Toi aussi, tu dois être content, au fond, avoue-le.  
 Estragon : Content de quoi ?  
 Vladimir : De m'avoir retrouvé.  
 Estragon : Tu crois ?  
 Vladimir : Dis-le, même si ce n'est pas vrai.  
 Estragon : Qu'est-ce que je dois dire ?  
 Vladimir : Dis, je suis content.  
 Estragon : Je suis content.  
 Vladimir : Moi aussi.  
 Estragon : Moi aussi.  
 Vladimir : Nous sommes contents.  
 Estragon : Nous sommes contents. (Silence). Qu'est-ce qu'on fait maintenant qu'on est content ?  
 Vladimir : On attend Godot.  
 Estragon : C'est vrai. [10, 301]

У цьому випадку комуніканти проявляють надмірну кооперативність. Естрагон постійно запитує, намагаючись бути максимально корисним і доречним в своїх репліках, відповідаючи на питання Володимира: « Tu crois ? - Dis-le, même si ce n'est pas vrai. - Qu'est-ce que je dois dire ? - Dis, je suis content. - Je suis content. », повторюючи слово в слово репліки свого партнера по комунікації: « Moi aussi. - Moi aussi. - Nous sommes contents. - Nous sommes contents. (Silence). Qu'est-ce qu'on fait maintenant qu'on est content ? » Інколи вони реально кооперують разом: « Toi aussi, tu dois être content, au fond, avoue-le. - Content de quoi ? - De m'avoir retrouvé. », вони намагаються створити спільну нитку діалогу, але цього в них не виходить, оскільки формальна кооперація домінує: « Je suis content. - Moi aussi. - Moi aussi. - Nous sommes contents. - Nous sommes contents. (Silence). Qu'est-ce qu'on fait maintenant qu'on est content ? ».

Розглянемо наступний приклад:

Vladimir : Et cependant... (*Un temps*) Comment se fait-il que... Je ne t'ennuie pas, j'espère.  
 Estragon : Je ne t'écoute pas.

Vladimir : Comment se fait-il que des quatre évangélistes un seul présente les faits de cette façon ? Ils étaient cependant la tous les quatre – enfin, pas loin. Et un seul parle d'un larron de sauvé. (*Un temps*.) Voyons, Gogo, il faut me renvoyer la balle de temps en temps.

Estragon : J'écoute. [10, 255-256]

Знову принцип Кооперації дотримується лише формально. Це частково залежить від того, що Володимир намагається слідкувати за реакцією співбесідника, будуючи припущення про те, як розуміє його Естрагон, як він інтерпретує сказане, запитуючи його: « Je ne t'ennuie pas, j'espère. » Тут Володимир робить свого роду попередження, він забігає наперед, але його співбесідник, у свою чергу, не бере участі в інтерпретації того, що говорить Володимир, не бере участі в їх діалозі, не робить свого внеску в побудову одного спільного змісту комунікації, відповідаючи: « Je ne t'écoute pas. » Наступні висловлювання Володимира нам показують, що існує різниця, деякі відхилення, між тим образом одержувача повідомлення, який присутній у його уяві, на якого націлено його висловлювання і тим реальним учасником комунікації, який присутній, оскільки Володимир продовжує своє висловлювання, наче і не було нічого: « Je ne t'ennuie pas, j'espère. - Je ne t'écoute pas. - Comment se fait-il que des quatre évangélistes un seul présente les faits de cette façon ?... » І знову ситуація повторюється, комунікація лише формальна. Вважається абсолютно нормальним, що відправник повідомлення, Володимир, чекає реакцію на своє питання, він очікує, що його партнер подасть знак того, що він слідкує за його думками і за його розповіддю і іде до їх спільної мети: « Voyons, Gogo, il faut me renvoyer la balle de temps en temps », але цього не відбувається, тому що комунікація імітована.

Таким чином, на прикладі недодержання основного принципу комунікації, принципу Кооперації, ми можемо зробити висновок про те, що правила і постулати мовленнєвого спілкування порушуються партнерами по комунікації. Однак це не веде до очікуваної зупинки або припинення спілкування; комуніканти порушують ці принципи спеціально, це не є випадковістю для них, а закони в досліджуваних діалогах функціонують формально.

Продовжуючи дослідження функціонування різних законів і постулатів спілкування, спираючись на різні психологічні підходи до аналізу комунікативних порушень, причин і класифікацій комунікативних невдач, було б цікаво дослідити тактики і стратегії комунікативних порушень і тих лінгвістичних засобів, якими користуються обидва комуніканти для подолання таких порушень (на матеріалі текстів французьких модерністів).

## ЛІТЕРАТУРА

1. Сидоров Е. В. Личностные аспекты языкового общения //Межвузовский сборник научных трудов Калининского университета. - К., Высшая школа, 1989.-187с.
2. Гоффман Э. Представление себя другим // Современная зарубежная социальная психология: Тексты.- М.-1984.
3. C. Kerbrat-Orecchionni Les interactions verbales.- Т. I.- Р. : Armand Colin, 1986. – 315 p.
4. Основные понятия теории речевой коммуникации. - М., 1997
5. Грайс Г. П. Логика и речевое общение. Новое в зарубежной лингвистике. М., - Т.-17. 1985г.
6. Gordon D. Lakoff G. Postulats de communication, Langages 30, 1973
7. Leech G. N. Principles of Pragmatics London, New York: Longman, 1983
8. Revzine O. , Revzine I. Expérimentation sémiotique chez Eugène Ionesco, *Semiotica* IV, 3, 1971
9. Ionesco E. « La leçon».- Р. : Gallimard.- 1954
10. Beckett S. « En attendant Godot» // Современный французский театр кн. 2 // Сост. Зонина Л. –М., 1973.
11. Эпштейн М. Н. Парадоксы новизны. О литературном развитии 19-20вв. –М.; 1988.- 116с.
12. Леонтьев А. Н. Проблемы развития психики.- М. : Наука, 1965.-405с.